

Dr FRED SINGLTON

POREĐENJE KONCEPCIJA INDUSTRIJSKE DEMOKRATIJE: JUGOSLOVENSKO I BRITANSKO ISKUSTVO

Misao o tome da radnici imaju pravo da direktno upravljaju preduzećima u kojima rade, i da su za to sposobni, duboko je ukorenjena u socijalističkoj teoriji. Ta misao se nalazi u radovima prvih francuskih socijalista (Prudon) — njegova knjiga „O mogućnostima radničke klase“, kao i u utopijskim radovima Furijsa, Sen-Simona i Blana.

U Engleskoj, početkom 19. veka, unutar novonastale radničke klase, koja je bila proizvod industrijske revolucije, pokrenuti su brojni eksperimenti kooperativne demokratije. Jedan od najradikalnijih je pokret ovenista čiji je cilj bilo stvaranje zajednica proizvođača koje bi poštovale egalitarijanske socijalističke principe. Oni su princip samoupravljanja iz sfere proizvodnje proširili i na upravljanje celokupnim društvenim životom. Kao prva radnička klasa, britanska radnička klasa nije imala ni iskustva niti je mogla da se oslanja na teoriju a pri tom je bila suočena s moćnom i dinamičnom buržoazijom koja je uspešno mogla da porazi te vizionarske socijalističke eksperimente. Kooperativni pokret se tada orijentisao na raspodelu potrošnih dobara i njegovi ciljevi su postali manje radikalni. Engels se divio Harmoniji koloniji, koja je nastala krajem 30-ih godina 19. veka i koju je osnovao Robert Owen, pionir kooperativnog pokreta.

„Owen je ne samo propovedao ‚odlučan komunizam‘ nego ga je i prakticirao pet godina (krajem tridesetih i početkom četrdesetih) u koloniji *Harmony Hall u Hamsphire-u*, kojem se komunizmu u pogledu odlučnosti nema šta zamjeriti“.¹

U radovima Marksa i njegovih sledbenika može se otkriti nit podrške ideji neposrednog radničkog samoupravljanja, ali su ti stavovi često potisnuti kontradiktornim zalaganjem za centralizovanu

¹ F. Engels, „Anti-Dühring“, Naprijed, Zagreb, str. 277, 278.

državnu kontrolu nad proizvodnjom. Može se dokazivati da je period državne uprave neophodna faza u postrevolucionarnom periodu, ali, kao što su to Jugosloveni brzo naučili, postoji opasnost da „dikta-tura proletarijata“ postane prepreka na putu razvoja demokratske inicijative. Lenjin je u prvi mah prihvatio spontani pokret podrške radničkim savetima, ali je Sovjetski Savez uskoro krenuo putem državnog kapitalizma, gde su, naročito u Staljinovo vreme, radnički zahtevi za neposrednom demokratijom gušeni rastom državne i partijske birokratije koja je postala instrument opresije. Ona nije bila samo nedemokratska, već je bila i neefikasna. Program koji je prihvaćen na Kongresu Saveza komunista Jugoslavije, održanom u Ljubljani 1958, jasno ukazuje na opasnosti koje je Jugoslavija izbegla kada je 1950. godine preduzela prve korake na putu izgradnje socijalističkog samoupravnog društva.

„U ostvarivanju svojih funkcija u privredi država nastoji da ekonomski život oslobodi svojih urođenih pokretačkih snaga kako bi mogla da postane društvena nužnost i da sebe predstavi kao takvu. Ukoliko ove tendencije narastu, država može postati faktor društvene stagnacije... Naše iskustvo, kao i iskustvo drugih socijalističkih zemalja, nam je pokazalo da ukoliko je upravljanje privredom isključivo u rukama državne mašinerije neizbežni rezultat je rastuća tendencija ka sve većoj centralizaciji moći i zbližavanje državnog i partijskog aparata; oni su sve moćniji i nastoje da se odvoje od društva i da mu nametnu svoju vlast”.²

Jugoslavija je odmah po završetku rata krenula ovim nimalo lakim putem i to u vreme kada je, kako kaže Tito, „postojao visok stepen koncentracije vlasti u centralnim organima države, a Partija je direktno upravljala državnim mehanizmom“.³

Jugoslavija je jedinstvena među grupom zemalja u kojima su komunističke partije došle na vlast posle II svetskog rata. Sve te zemlje su započele izgradnju društvenog i ekonomskog poretka koji je bio identičan poretku u Sovjetskom Savezu. Jedino je Jugoslavija svesno nastojala da raskine sa staljinističkim modelom i počela da izgrađuje društvo zasnovano na principu samoupravljanja. U spomen tog istorijskog koraka učestvujemo u radu simpozijuma „Problemi samoupravnog privrednog sistema“.

U Jugoslaviji je veoma dobro poznato da se društveni sistemi ne mogu prenositi iz jednog društva u drugo, kao što je Marks napisao: „Nijedna zemlja ne može zaboraviti svoju istoriju“. Stoga se ne može očekivati da kretanje ka industrijskoj demokratiji u zemlji kao što je Britanija direktno rezultira iz jugoslovenskog iskustva. Ipak postoje neki ideali koji su zajednički; jedni od drugih možemo učiti na osnovu grešaka ili uspeha; ali, razvoj svakog društva mora se odvijati u skladu sa različitim uslovima i borbama naroda. Britanija je bila prva zemlja u Evropi u kojoj je izvedena

² Program SKJ.

³ J. B. Tito, „Četrdeset godina KPJ“, Beograd, 1959.

industrijska revolucija polovinom osamnaestog veka. Dva veka kasnije, Jugoslavija je bila jedna od poslednjih zemalja koja se industrijalizovala. Početkom revolucije u Jugoslaviji, 75% stanovništva se izdržavalo od poljoprivrede. Preko 30% nije znalo da čita ili piše. Dohodak po stanovniku je bio jedan od najnižih u Evropi, jedva oko 200 dolara po stanovniku. Ovi podaci otkrivaju ogromne razlike koje su postojale između razvijenih i nerazvijenih republika i pokrajina. Krajem II svetskog rata država Južnih Slovena jedva da je postojala jednu generaciju. Ranije je teritorija na kojoj je sada Jugoslavija bila podeljena između otomanske i habsburške imperije, a Crna Gora i Srbija su bile nezavisne kneževine. Dugi period razdvojenosti podstakao je kulturne razlike između jugoslovenskih naroda i istakao je ekonomske nejednakosti. Jugoslaviji je bilo potrebno preko 30 godina da prevaziđe ovakvo stanje. Neki elementi ovog stanja bili su sa svoje strane prednost u procesu izgradnje novog socijalističkog društva. Važni su elementi relativne slabosti jugoslovenske buržoazije, u poređenju sa britanskom, kao i vladavina stranog kapitala. Propast kraljevskog režima u II svetskom ratu i gorka iskustva ljudi za vreme nacističke i fašističke vladavine i njihovih jugoslovenskih kolaboracionista samo su podstakli revolucionarni duh svih delova društva. Radikalne izmene su bile potreba naroda. Rukovodstvo narodno-oslobodilačkog pokreta, na čelu sa drugom Titom i njegovim drugovima u Komunističkoj partiji, bilo je sposobno da patriotsku borbu protiv zavojevača pretvori i u revolucionarnu borbu za novo društvo. Britanski socijalistički teoretičar, Harold Laski, piše da najteži zadatak revolucionara nije promena vlasti, već promena svakodnevnih običaja, navika običnih ljudi. U situaciji koja je postojala krajem rata u Jugoslaviji, svakodnevni život miliona Jugoslovena bio je izmenjen i oni su bili spremni da prihvate nove ideje. Kruto nasleđe prošlosti bilo je uništeno i sazrelo je vreme za izgradnju novog društva. Taj revolucionarni elan nosio je jugoslovenske narode kroz period diktature proletarijata, kroz teško iskustvo sukoba s Kominformom ka prvim pokušajima radničkog samoupravljanja. U okviru jednopartijske države, nije bilo mogućnosti za nastanak organizovane opozicije koja bi pokušavala da zbací novi režim. Meni se čini, kao naklonjenom posmatraču izvan jugoslovenske scene, da su uslovi pod kojima je samoupravljanje prvi put uvedeno bili izuzetno povoljni da ono i uspe. Jedinstvo i osećaj visokih nacionalnih ciljeva koje je stvoreno tokom rata nije bilo iscrpljeno, a dodatni podsticaj ujedinjavanju je bila borba za opstanak protiv Staljinovih pokušaja da zbací Tita i nametne sovjetsku dominaciju. Uprkos velikim ekonomskim problemima, koji su pogoršani blokadom koju su pokrenuli Sovjeti, kao i lošim žetvama 1950. i 1952, postojala je izuzetna odlučnost i optimizam.

Britansko iskustvo je potpuno različito od jugoslovenskog. Industrijalizacija je prodirala relativno sporo. Dok je Jugoslavija pre revolucije bila jedna od najzaostalijih kapitalističkih zemalja, izlo-

žena polukolonijalnim oblicima eksploatacije, dotle je Britanija tokom 19. veka postala jedna od najrazvijenijih kapitalističkih zemalja i vodeća imperijalistička sila. Britanska privreda zavisila je od eksploatacije svojih prekomorskih kolonija u održavanju i povišenju standarda života od kraja Napoleonovih ratova do kraja veka. Nadnice su se udvostručile a cene pale za 25%.⁴ Imperijalizam izgleda da je demantovao Marksov „zakon rastuće bede“, ili je bar odložio njegovo važenje.

U takvim okolnostima britanska radnička klasa je bila prinuđena da se bori na drugačiji način od radničke klase u Jugoslaviji. Jedna od osnovnih razlika je nastanak snažnog sindikalnog pokreta, koji je zakonski priznat i u devetnaestom veku postao instrument ispoljavanja interesa radničke klase u sukobima sa poslodavcima. Krajem veka taj pokret se pretvorio u politički pokret, koji je vodio stvaranju Laburističke partije. Takav razvoj je potpuno suprotan razvoju u Jugoslaviji. U staroj Jugoslaviji sindikati su stalno slabljeni i gušeni od strane države i delovali su u uslovima represivnih zakona buržoaske države.

Iako su neki britanski sindikati u svoje programe zapisali i to da će se boriti za stvaranje socijalističkog društva, najveći broj se prvenstveno bavio povećanjem nadnica i poboljšanjem radnih uslova za svoje članove i to u okvirima postojećeg kapitalističkog sistema. Laburistička partija, iako se zalaže za „društvenu svojину nad sredstvima za proizvodnju, raspodelu i razmenu“,⁵ želi ovo da ostvari kroz parlamentarni mehanizam, a ne kroz revoluciju. Laburističke vlade, bilo manjinske, kao 1924. ili 1929, ili većinske, kao u periodima 1945—51, 1964—70. i 1974—79, pokazale su veći interes za menjanje i usavršavanje kapitalizma nego za njegovu zamenu socijalističkim sistemom.

Tokom devetnaestog veka najveći deo organizovane radničke klase bio je usmeren na osvajanje većih prava za radnike. Čartistički pokret iz 40-ih godina 19. veka zahtevao je reforme parlamentarnog sistema kao preduslov reforme društva. Kooperativni pokret je kao svoj cilj postavio jeftiniju hranu za radničku klasu iako je i on imao šire ciljeve. U osnovi, on se zalagao za koncepciju demokratski organizovane zajednice proizvođača i potrošača, a neki njegovi pioniri su vizionarski zamišljali zajednicu samoupravnih asocijacija koje će društvo odozdo izmeniti, na miran način. Krajem devetnaestog veka Fabijansko društvo je izradilo plan opštinskog socijalizma, u kome bi demokratski izabrani lokalni saveti upravljali privredom okruga (opština). Takođe su planirane, što smo već pomenuli, utopijske zajednice koje bi bile zasnovane na principima samoupravljanja, ali su ta mala izolovana ostrvca demokratskog socijalizma u kapitalističkom moru retko opstajala duže od nekoliko godina.

⁴ C. R. Fay, „Great-Britain from Adam Smith to the present day“, London, 1948, str. 397—8.

⁵ Član 4. Programa Laburističke partije, koji je prihvaćen 1918.

Sindikalna tradicija, zaštićena zakonima, pregovorima u korist svojih članova radi poboljšanja uslova u okviru postojećeg sistema, duboko je ukorenjena kod britanske radničke klase već od početka 20. veka. Najsnažnije oružje je bio štrajk koji se koristio da bi se izvojevali precizni i određeni ustupci od uprave. Pružana je mala podrška ideji političkog štrajka kojim bi se izvojevale fundamentalne izmene u društvu. Radikalna svest je da se u višepartijskom sistemu velike promene jedino mogu ostvariti većinom u parlamentu.

Tokom 1920—1922. došlo je do radikalne izmene raspoloženja unutar radničke klase. To se najviše ispoljilo među železničarima koji su ogorčeno štrajkovali 1911. Na godišnjoj konferenciji glavnih sindikata železničara, koja je održana 1912, čiji je naziv bio Ujedinjeno društvo železničkih službenika, doneta je rezolucija koja je insistirala na tome da železnički radnici treba da pokušaju, direktnom industrijskom akcijom, da osvoje potpunu kontrolu nad svojom granom. Zahtev za radničkom kontrolom⁶ preuzeli su rudari i inženjeri, a kasnije i poštanski radnici i građevinski radnici. Potpuno je tačno da smo mi u Britaniji zahvalni jugoslovenskim naučnicima koji su nam pomogli da ponovo otkrijemo ovo važno poglavlje naše istorije radničke klase. Dr Branko Pribičević, u svojoj knjizi „Pokret radnika u trgovinama i radnička kontrola u periodu 1910—1922“ (Oksford, 1959), dao je jasnu i preciznu analizu ovog perioda. On uočava „tri glavne doktrine u ovom pokretu otpora — industrijski sindikalizam, sindikalizam i gild socijalizam“ (str. 11). Sva tri pristupa napuštaju tradiciju da promene u društvu mogu biti rezultat samo parlamentarne borbe. Svi ovi pristupi su odbacili nacionalizaciju i državno vlasništvo.

Industrijski sindikalizam direktno vodi svoje poreklo iz radova američkih socijalista Danijela De Leona i Eugena Debsa. Oni su se zalagali za sistem zasnovan na malom broju sindikalnih zajednica, od kojih bi svaka pokrivala određenu granu. U Škotskoj se razvio i pokret, ali je on imao mali uticaj na Englesku. Pokret se suprotstavljao ne samo parlamentu već i postojećim sindikatima i zalagao se za neposrednu nasilnu akciju od strane industrijskih radnika kako bi se postojeći sistem uništio.

Sindikalizam je uvezen iz Francuske. Za razliku od industrijskih sindikalista, sindikalisti su bili spremni da deluju u okviru postojećeg sistema iako su im krajnji ciljevi bili slični. Tom Man, lider sindikalista, definisao je na sledeći način ciljeve pokreta: „Sindikalizam podrazumeva takvo stanje u društvu gde bi industriju

⁶ Treba istaći da reč „kontrola“ u engleskom jeziku ima različita značenja od onih koja se daju sličnim rečima u drugim evropskim jezicima. Stoga, u ovom kontekstu, ispravni engleski prevod reči Kontrolle (nemački), Controle (francuski), Kontrola (slovenski i srpskohrvatski) je supervizija, nadgledanje. Kada engleski radnici govore o „radničkoj kontroli“ oni često misle na „radničko samoupravljanje“, ili „samoupravljanje“, iako ovaj pojam koriste i u smislu gore navedenih reči na drugim evropskim jezicima kada se radi o prelaznom obliku ka radničkom samoupravljanju.

kontrolisali oni koji u njoj i rade i to na osnovi slobodnih udruženja, koja bi saradivala u proizvodnji svih proizvoda potrebnih za život i to na najefikasniji način; ona bi uzimala učešća i u raspodeli proizvoda i to na najpravičniji način. U tom društvu bi nestali parlament i vlade, pošto bi svoju funkciju ispunile u okviru kapitalističkog društva“.

Gild socijalizam se zalagao za sistem koji u poređenju sa gore navedene dve tendencije ima najviše zajedničkog sa jugoslovenskim samoupravljanjem, bar utoliko što se zalaže da preduzećima treba da upravljaju izabrana tela radnika i to počev od pogona pa naviše, i što se zalagao da osnovna jedinica radničke demokratije treba da bude autonomna, samoupravna jedinica, slična današnjim osnovnim organizacijama udruženog rada u Jugoslaviji (OOUR). Zajednica, a ne država, posedovala bi sredstva za proizvodnju, a radnici bi upravljali svojim preduzećima. Postojao bi i Gild kongres koji bi delovao kao nacionalno telo, koje bi integrisalo ekonomsku i društvenu politiku nacije.

Gild socijalisti su postigli brz napredak unutar radničkog pokreta i to naročito tokom I svetskog rata, s obzirom na to da su dobili podršku Kongresa sindikata i važnih delova Laburističke partije. Oni su saradivali tesno sa pokretom trgovačkih pomoćnika, koji su se spontano proširili i na mašinogradnju. Ti pomoćnici su bili direktno izabrani predstavnici radnika, često bolje upoznati sa svakodnevnim problemima radnika nego što su to bili zvanični predstavnici sindikata. Njihovi odnosi sa zvaničnim vlastima su bili neizvesni i često su sa vlastima bili u sukobu.

Posle I svetskog rata, s posleratnom recesijom u privredi, snaga tih različitih pokreta koji su se borili za radničku kontrolu (u engleskom smislu reči) je smanjena. Došlo je do dubokih podela unutar radničkog pokreta. Mnogi od militantnijih radničkih lidera pridružili su se novostvorenoj Komunističkoj partiji Britanije, koja je tokom 20-ih i 30-ih godina po svojim stavovima postajala sve više staljinistička. Sindikati su se vratili na svoju opozicionu ulogu, opet su se borili za interese pojedinih delova radničke klase, branili se od zajedničkih napada na životni standard radnika koji su stalno obezvređivali poslodavci i konzervativne vlade koje su bile na vlasti u međuratnom periodu.

Napad na nadnice rudara 1926. doveo je do devetodnevnog generalnog štrajka u kome su transportni radnici, grafički radnici, građevinski radnici, inženjeri i drugi dali svoju podršku rudarima. Štrajk je propao jer je konzervativna vlada bila isuviše dobro pripremljena. Rudari, koji su se osetili izdanim kada su drugi sindikati naredili svojim radnicima da se vrate na posao, nisu radili nekoliko meseci, ali su, na kraju, pobedeni. Lideri sindikata tada su se okrenuli zajedničkoj saradnji sa poslodavcima i vladom u pokušajima da uspostave zakonske oblike regulisanja nadnica i radnih uslova.

Tokom I svetskog rata već je stvoren mehanizam pomoću kojeg je bilo moguće ostvariti te ciljeve, i to na taj način što su u neke

grane industrije uvedeni Zajednički industrijski saveti poslodavaca i sindikata, koji su imali i sopstvenu arbitražu.

Drugi svetski rat dao je novi podsticaj stvaranju novog mehanizma za pregovaranje i to na nacionalnom nivou; u periodu 1939—45. stvoreno je 56 novih Zajedničkih industrijskih saveta. Krajem rata svi zakoni kojima su nacionalizovane pojedine industrijske grane sadržali su član koji je prisiljavao novostvorene organe vlasti da stvore mehanizam pregovaranja u okviru odgovarajućih sindikata.⁷

Uprkos nestanku pokreta za „radničku kontrolu“ posle I svetskog rata i neuspeha generalnog štrajka iz 1926, kao i masovne nezaposlenosti 30-ih godina, ideja da radnici treba da upravljaju svojim preduzećima nije nestala. Kao i u periodu 1914—18, tako je u periodu 1939—45. došlo do oživljavanja pokreta trgovačkih pomoćnika, kojima je sada pomagalo i zakonodavstvo koje je usvojila posleratna laburistička vlada. Sada su i poslodavci, sindikati i vlada priznali neposredno izabrane predstavnike radnika. To je bila snažna osnovica za oživljavanje ideje radničkog samoupravljanja.

Međutim, te ideje su još uvek u manjini. Glavnina Laburističke partije i sindikata usmerena je, još od 20-ih godina, na nacionalizaciju „komandnih vrhova privrede“, i na održavanje mešovitog industrijskog društva u kome će postojati i privatna i društvena svojina. U takvim okolnostima, uloga sindikata treba da bude pregovaračka unutar sistema slobodnog kolektivnog pregovaranja sa poslodavcima; te pregovore treba da reguliše državna intervencija kada sistem zapadne u čorsokak.

U posleratnom periodu mešanje države se povećalo, naročito kroz nametanje politike dohodaka, gde su snagu vlade koristile i laburističke i konzervativne vlade kako bi pomogle poslodavcima da se odupru pritisku da se nadnice povećaju.

Konzervativne i laburističke vlade, kao i zvanični predstavnici sindikata, ne gledaju blagonaklono na spontane pokrete i zalaganje za samoupravljanje, jer se svi oni plaše za svoj opstanak i opstanak sistema ukoliko ti spontani pokreti izmaknu kontroli. Birokrati širom sveta, bilo u kapitalističkim ili socijalističkim društvima, nemaju poverenja u spontano. Kao što to partijski funkcioner kaže svojim podređenima u satiri o sovjetskoj birokratiji Ivana Voinoviča: „Spontanost, drugovi, mora se organizovati... ko je ikada čuo da se ljudi okupljaju bez ikakve direktive vlasti?“.

Još jedan razlog zbog čega sporo napreduje radničko samoupravljanje u Britaniji je u tome što se taj pokret suprotstavlja snažno ukorenjenim stavovima unutar britanskog radničkog pokreta da se društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju jedino može ostvariti kroz nacionalizaciju i državnu kontrolu. To shvatanje zastupaju i lideri vlade koja je 1945. izabrana sa većinom od 186 poslanika u odnosu na sve druge partije. Smatra se da nema potrebe za rad-

⁷ Coates i Topham, „Trade unions in Britain“, Nottingham, 1980, str. 161.

ničkom participacijom u državno kontrolisanim granama privrede, s obzirom na to da će ih nacionalizacija učiniti pogodnim za upravljanje od strane demokratski izabranog parlamenta. Ta koncepcija industrijske demokratije vodila je stvaranju gigantskih, državnih korporacija u kojima se glas radnika jedino čuje preko njihovih sindikalnih predstavnika — najčešće kada se radi o pitanjima nadnica i radnih uslova, a često i u situacijama sukoba sa upravama preduzeća — ili u pitanjima vezanim za industrijsku politiku, investicije, itd. i to posredstvom članova parlamenta.

Odnos sindikata prema upravama preduzeća u nacionalizovanim granama privrede nešto se razlikuje. Bogati advokat, sada konzervativni član Gornjeg doma, koji je 1947. bio ministar u laburističkoj vladi koja je nacionalizovala rudnike, rekao je tada britanskim rudarima: „Mi smo sada gazde“. Možda je govorio o sebi, ali su njegove reči malo značile rudarima. Sama činjenica da je državni kapital zamenio privatni nije mnogo uticala na radnike u njihovim svakodnevnim borbama za poboljšanje radnih uslova.

Iskustvo radničkih pokreta u proteklih 30 godina u granama koje proizvode uglj, čelik, na železnici, pošti, drumskom saobraćaju, nije uspelo da ubedi radničke lidere i sindikate da je direktno upravljanje preduzećima viši oblik industrijske demokratije u odnosu na sadašnji birokratski sistem. Tu činjenicu priznaju mnogi, pogotovu oni koji podržavaju Institut za radničku kontrolu. Oni su se zalagali za demokratizaciju nacionalizovanih preduzeća koja bi podrazumevala da u upravnim odborima većinu imaju predstavnici radnika.

Dok organizacije, kao što je Institut za radničku kontrolu, vrše pritisak na one koji odlučuju unutar Laburističke partije, kao što su, na primer, Izvršni komitet Laburističke partije i Opšti savet sindikata, istovremeno sve se više šire zahtevi za veće uključivanje radnika u odlučivanje o onim pitanjima koja zadiru u njihov život. Evo nekoliko razloga koji su doveli do njihovog ispoljavanja 60-ih godina. Pre svetske recesije praćene povišenjem cena nafte od strane OPEK-a, već su postojali znaci da je posleratni period pune zaposlenosti u Britaniji okončan.⁸ To je prvo pogodilo starija preduzeća i grane u Britaniji, kao što su brodogradilišna i tekstilna industrija, gde su konkurenti iz zemalja Trećeg sveta doveli u težak položaj staru i često tehnički zastarelu britansku industriju. Politika velikih britanskih i multinacionalnih kompanija takođe je stvorila probleme velikim delovima britanske industrije. Sto gigantskih preduzeća 1970. je kontrolisalo polovinu industrijske proizvodnje Britanije. Mnoge od tih kompanija su bile strane transnacionalne kompanije, gde su odluke koje su se ticale života radnika donošene isključivo u skladu sa interesima akcionara i često bez konsultovanja sa radnicima. U tim okolnostima, kada nisu postojali odgovarajući kanali

⁸ U periodu između 1965. i 1972. ta nezaposlenost se povećala sa 360.000 (1.5%) na 885.000 (3.9%). Sada iznosi negde oko 2 miliona (8%).

za konsultacije, ogorčeni radnici nisu videli drugog načina da iskažu svoje ogorčenje izuzev kroz direktne akcije.

Jedan od takvih metoda je zauzimanje fabrika koje su bile pred zatvaranjem, kako bi se sprečilo da vlasnici uklone mašine i prodaju zgrade. U nekim slučajevima radnici su nastavljali da rade u takvim fabrikama. Jedan od najuspešnijih primera je brodogradilište *Upper Clyde* u Škotskoj 1971. „Pod pokličem „pravo na rad“ ta sve žešća borba uskoro je dobila pristalice širom zemlje i tokom tri godine zabeleženo je preko 200 takvih poduhvata. Nekad su pokretana pitanja zajedničkog samoupravljanja... mnogo češće to su bili pokušaji da se ograniči arbitrarna upravna vlast i to kroz zajedničke sindikalne akcije“.⁹

Radničke kooperative su sredinom 70-ih godina stvorene uz pomoć laburističke vlade, a naročito uz entuzijazam ministra za industriju Toni Bena. „Početkom 70-ih godina dve fabrike su patile od nedostatka kapitala, a treća je prinudno uravnotežena pred pretnjom propasti“.¹⁰ Treća fabrika, *Triumph motorcikli*, bila je prisiljena da kapital traži u Japanu da bi i dalje mogla da proizvodi, iako je jedan od razloga krize britanske industrije motocikla upravo bila nesposobnost da se odupre japanskoj konkurenciji. Nekoliko manjih radnih kooperativa u tekstilnoj i nekim drugim granama su bile uspešnije. Pouka ovih primera je da izolovane radničke kooperative ne mogu opstati u okvirima kapitalističke privrede ukoliko ih ne podržava vlada, i ako one nisu u planu razvoja privrede. Uprkos zalaganju ministra Bena, laburistička vlada je oklevala sa svojom podrškom, a konzervativna vlada, koja ju je nasledila 1979, bila je potpuno protivna takvim planovima.

Nedostatak vladine podrške takođe je onemogućio i neke druge zamisli koje su preduzli predstavnici radnika u *Lucas Aerospace* kombinatu. Suočeni sa nezaposlenošću koja je rezultirala iz smanjenja vladinih porudžbina za vojnu opremu koju je proizvodila ova firma, i transferom porudžbina ka drugim isporučiocima izvan Britanije, predstavnici radnika su predložili alternativni plan proizvodjenja takvih proizvoda kao što su igračke, pomagala ometenoj deci i oprema za štednju energije. Oni su dokazali da su ti proizvodi koji su društveno mnogo korisniji od vojne opreme, koju je fabrika ranije proizvodila, tehnički i ekonomski ostvarljivi. Plan je dobio podršku radničkog pokreta i podstakao neke druge slične projekte u drugim preduzećima, ali je kompanija negativno odgovorila na ove predloge.

Laburistička partija je 1973. prihvatila politiku sporazumevanja o planovima sa najvećim kompanijama — negde oko 100 — koje dominiraju britanskom industrijom. Insistirano je da sindikati moraju da budu uključeni u pregovore. Kada se laburistička vlada vratila na vlast 1974, učinjen je samo deo, ali je istaknuto da sporazumi o planovima moraju biti dobrovoljni, a, u stvari, donet je samo jedan

⁹ Coates i Topham, op. cit., str. 243—4.

¹⁰ Coates i Topham, op. cit., str. 258.

sporazum, sa *Chrysler* kompanijom. Sporazum je poništen kada je francuski kapital preuzeo kontrolu.

Uprkos ovim neuspesima, ideja da radnici treba da budu uključeni u planiranje strategije razvoja kompanija u kojima rade dobijala je sve širu podršku. To je bio korak napred u odnosu na situaciju u kojoj su se sindikati jedino bavili sukobima sa poslodavcima i zahtevima za poboljšanjem radnih uslova.

U nacionalizovanim industrijama pritisak da radnici imaju svoje predstavnike u upravnim odborima doveo je do toga da su radnici imenovani za direktore u Upravi pošta i industriji čelika. U industriji čelika poslodavci su imenovali dvanaest direktora radnika i to sa liste koju su predložili sindikati. Nije iznenađujuće da mnogi lideri sindikata odbacuju ovakav oblik participacije radnika, neki zbog toga što je nedemokratski, neki zbog toga što je na taj način odbacivana tradicija kolektivnog pregovaranja i sindikati uvlačeni u upravljanje i zajedničku odgovornost sa upravom.

Sindikati su 1974. sačinili sopstveni izveštaj o industrijskoj demokratiji, preporučujući jednako učešće predstavnika radnika i akcionara u upravnim odborima svih preduzeća koja zapošljavaju više od 2.000 radnika, ali su istovremeno insistirali da predstavnici radnika treba da budu izabrani „kroz sindikalni mehanizam“. Izveštaj sindikata je delom bio i odgovor direktivi EZ, koja je zahtevala od država članica da iznađu veće mogućnosti radničke participacije, u skladu sa Zapadno-nemačkim sistemom „mitbestimmung“ (saodlučivanje). U to vreme lideri dve najveće sindikalne unije u Britaniji, Džek Džons, iz Sindikata transportnih radnika i drugih radnika, i Hju Skanlon, iz Sindikata građevinskih radnika, postali su pristalice radničke kontrole i dali svoju moćnu podršku ovim inicijativama.

Zanimljivo je uočiti da opozicija Džonsu i Skanlonu unutar sindikata vodi poreklo iz grupacije sa sasvim drugačijim političkim ciljevima. Na levlci, Komunistička partija se još uvek zalaže za *etatizam*. Artur Skargil, lider jorkširskih rudara, i bivši komunista, bio je veliki protivnik radničke kontrole.¹¹ Sa desnog krila prigovori su dolazili od sindikalne birokratije, koja se plašila da će radikalni predlozi Džonsa i Skanlona voditi slabljenju tradicionalne uloge sindikata.

Laburistička vlada je 1975. najavila stvaranje Komiteta za izučavanje industrijske demokratije, pod predsedništvom lorda Buloka. Polazna osnovica je bila sledeća: „Prihvatanje potrebe za radikalnim širenjem industrijske demokratije unutar kompanija kroz predstavljanje u upravnim odborima, prihvatanje osnovne uloge sindikata u tom procesu, razmatranje koliko se takvo širenje može i ostvariti, uzimanje u obzir predloga sindikata, njegovog kongresa

¹¹ Videti A. Scargill, „The case against workers control. Bulletin of IWC, br. 37.

o industrijskoj demokratiji, kao i razmatranje iskustava Britanije, EZ i drugih zemalja".¹²

Osnovni zaključak Bulock-izveštaja, čiji je jedini zadatak bio da da predloge privatnim kompanijama, jest da uprave sastavljene od podjednakog broja radnika direktora i predstavnika akcionara, uz nezavisne grupe koje bi posredovale, treba da upravljaju velikim kompanijama.

Ovaj umereni predlog je žestoko napadnut od strane predstavnika privatnih kompanija kao revolucionaran. Tri člana Komiteta, svi direktori kompanija, potpisali su manjinski izveštaj u kome su izrazili bojazan da predlozi za radnike-direktore predstavljaju „mač sa dve oštrice, metod infiltracije koji može voditi sindikalnoj radničkoj kontoli nad upravnim odborima u privatnom sektoru industrije. Nema nikakvih podataka u bilo kom delu sveta¹³ koji bi ukazivali na činjenicu da bi ovakav oblik kontrole bio koristan za britansku industriju.”¹⁴

Pregled britanskog iskustva ukazuje da postoje velike razlike između različitih pokreta koji se bore za veću industrijsku demokratiju u Britaniji i sistema koji postoji u Jugoslaviji. Mnoge od tih razlika su rezultat činjenice da je Britanija staro industrijsko društvo sa kapitalističkom osnovicom svoje privrede, dok je Jugoslavija novostvoreno industrijsko društvo, koje se razvija, društvo socijalističke privrede. Britanija je višepartijska, parlamentarna demokratija i nijedan od predlagača koji se zalažu za veći stepen predstavljanja radnika ili izgradnju potpunog sistema radničkog samoupravljanja ne predlaže ukidanje parlamentarnog sistema iako su neki raniji pokreti, kao Sindikalizam, nagoveštavali ukidanje parlamenta i njegovu zamenu skupštinom industrijskih radnika.

Jugoslovensko samoupravljanje je jedinstveno jer principi samoupravljanja prožimaju sve oblasti društva. Delegatski sistem, kao što je to rekao Tito na 10. kongresu SKJ je „odlučni raskid... sa svim ostacima takozvane predstavničke demokratije, koja odgovara buržoaskoj klasi”.¹⁵ U Britaniji nema zahteva za ukidanjem parlamentarne predstavničke demokratije, ali u poslednje vreme neki sindikati radnika u javnim službama zahtevaju biranje predstavnika radnika u odbore za zdravstvo i druge organe vlasti koji odlučuju o transportu, obrazovanju, standardu, itd. U tim zahtevima ima nečeg sličnog sa jugoslovenskim zajednicama lokalnih interesa (interesna zajednica).

Još jedna važna razlika je to što je Jugoslavija višenacionalno društvo, sa značajnim razlikama u pogledu nivoa ekonomske razvijenosti, što utiče i na kulturne razlike između naroda i narodnosti.

¹² Bullock izveštaj, str. V.

¹³ Zanimljivo je da, su se podaci koje je prikupio Komitet odnosili na Švedsku i SR Nemačku, a da nisu prikupljeni podaci o Jugoslaviji.

¹⁴ Bullock izveštaj, str. 177.

¹⁵ „Socijalistička misao i praksa“, t. 6—7, 1974, str. 46.

U takvim okolnostima decentralizacija i prenošenje vlasti i značajna autonomija republika i pokrajina su osnovna komponenta održavanja nacionalnog jedinstva. Stoga se takođe može dokazivati da je SKJ integrativna snaga društva u kome postoje brojne razlike. Po Titovim rečima, SKJ je „koheziorna snaga koja drži Jugoslaviju zajedno“. Britanija, s druge strane, je kulturno i ekonomski mnogo homogenije društvo, iako su prisutni snažni pritisci da se oslabi centralna uprava, naročito u Velsu i Škotskoj, kao i zahtevi dela stanovništva u Severnoj Irskoj za potpunim otepljenjem.

Uprkos ovim razlikama, postoje domeni u kojima razmena iskustava može biti veoma značajna. Britanska i jugoslovenska radnička klasa nastoje da povećaju svoje učešće u donošenju odluka koje se tiču njihovog života, nastoje da proces odlučivanja bude pod njihovom demokratskom kontrolom. Obe zemlje se susreću sa problemima, bilo da te probleme izaziva državna ili partijska birokratija ili manipulisanje finansijskim i tehničkim ekspertizama.¹⁶ Birokratija je zajednički neprijatelj. Kontrola nad finansijskim sredstvima je problem sa kojim se Jugoslavija suočila pre nekoliko godina i predloženo je rešenje da se banke potpuno uključe u samoupravni sistem. Milojko Drulović je rekao: „Još uvek je prisutna opasnost monopola i mešanja bankarskog aparata ili drugih birokratskih elemenata izvan udruženog rada, kroz banke“.¹⁷

Jugoslovensko iskustvo kombinovanja samoupravljanja sa tržišnim sistemom je od velikog značaja za britanske socijaliste; od velikog značaja je i sistem planiranja u okviru decentralizovane privrede u čijim okvirima država čini pokušaje — ne uvek uspešne — da se povuče iz procesa regulisanja privrede. S tim problemima se i mi u Britaniji suočavamo kada pokušavamo da i radnici imaju odgovornost u procesu planiranja proizvodnje svojih preduzeća. Predlozi koje je laburistička partija dala 1973. nisu nikada ostvareni, ali su još uvek aktuelni. Biće veoma zanimljivo izučiti jugoslovensko iskustvo ostvarivanja samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora.

U ostvarivanju sistema samoupravljanja, Jugoslavija se suočila sa teškim zadatkom obrazovanja, koji se može uporediti sa Danskom koja je u prošlom veku pokušala da odgoji celu generaciju na principima kooperacije. Funkcionisanje samoupravnog sistema podrazumeva visok stepen građanske svesti, što nameće stalne zadatke obrazovanja odraslih. Sve dok se ne razvije ta svest, postoji opasnost da se proces odlučivanja prenese u ruke grupa profesionalaca, koji sve manje predstavljaju radnike. Demokratija zahteva stalne napore ukoliko ne želimo da ona postane instrument u rukama manjine, ukoliko ne želimo da ona deluje u prividno demokratskim okvirima

¹⁶ William Morris, jedan od prvih britanskih socijalista, smatrao je: „Čovek nije dovoljno dobar da bi bio gospodar drugom čoveku“; taj poklič i danas koristi britanski pokret za radničku kontrolu.

¹⁷ M. Drulović, „Self-management on trial“, Nottingham, 1978, str. 239.

koji odumiru zbog nezainteresovanosti i apatije onih kojima ta demokratija treba da služi.

Problem interesa potrošača i koliko taj interes uvažavaju proizvođači je problem koji se uvek postavlja kada govorimo o industrijskoj demokratiji. U zapadnim kapitalističkim društvima pretpostavlja se da potrošači utiču kroz tržište, ali iskustvo je pokazalo da je to nesavršen mehanizam. To je naročito slučaj sa društvenim službama. S tim u vezi, jugoslovensko iskustvo sa interesnim zajednicama ukazuje na način kako potrošači takvih usluga kao što su obrazovanje, transport, medicinska zaštita i drugo mogu biti predstavljeni kod onih koji takve usluge obezbeđuju i kod predstavnika preduzeća koja stvaraju sredstva za plaćanje tih usluga.

U celom ovom razmatranju samoupravljanja prisutno je pitanje koje je fundamentalno za celokupnu koncepciju socijalizma. To je pitanje svojine. Da li je moguća socijalistička demokratija kada su ključni centri ekonomske moći u rukama privatnog kapitala? Videli smo da zamena privatnog kapitala državnim ne znači nužno i povećanje demokratskih prava radnika. Ukoliko raspolaganje kapitalom ostaje u rukama pojedinaca, ili u rukama državne birokratije, tada se samo dotičemo problema radničke participacije. Rat multinacionalnih kompanija oduzima proces donošenja odluka iz ruku vlada mnogih zemalja. To je problem koji je naročito značajan za Britaniju. Taj problem se još otežava zbog EZ, koja podstiče slobodnu migraciju kapitala i ograničava nacionalni suverenitet u upravljanju privredom svojih država članica. Zanimljivo je istražiti u kojoj meri je jugoslovensko samoupravljanje uspelo da reši probleme sa multinacionalnim kompanijama kao što je saradnja sa *Dow Chemicals* na Krku.

Ubeđen sam da će u narednih nekoliko godina u Britaniji doći do progressa u pravcu industrijske demokratije. Oblik će sigurno biti drugačiji od jugoslovenskog sistema, ali ono što je postignuto u Jugoslaviji nedvosmisleno ukazuje da je Jugoslavija pokazala da je sposobna da njeni radnici upravljaju. Nijedna diskusija o industrijskoj demokratiji ne može da zanemari jugoslovensko iskustvo.

FRED SINGLETON

DIFFERING CONCEPTS OF INDUSTRIAL DEMOCRACY: YUGOSLAV
AND BRITISH EXPERIENCE COMPARED

Summary

The idea that workers should have a right directly to manage the enterprises in which they work, and that they are also competent to do so, is deeply rooted in socialist thinking.

In Britain during the early 19th century there emerged from the newly created working class, which was the product of the industrial revolution, a number of experiments in cooperative democracy.

Yugoslavia during its post-war period moved in direction of building self-managed society, when, as Tito wrote, „there was a high degree of concentration of authority in the central organs of the state, and the direct management of the state mechanism by the party“. Yugoslavia is unique amongst the group of countries in which Communist parties came to power at the end of World War II. Only Yugoslavia consciously attempted to break with Stalinist model and to begin to build a society based on the principle of self-management.

The British experience is totally different from that of Yugoslavia. In these circumstances the British working class was bound to develop on different lines from those which developed in Yugoslavia. One of the reasons why workers self-management has made slow progress in Britain is that it conflicts with a strongly held belief in the British labour movement that the public ownership of the means of production can only be achieved through nationalization and state control. In spite of some failures, the idea that workers should be involved in planning the overall strategy of the enterprises in which they work was a concept which broke new ground. Author points out that in next few years industrial democracy will make progress, and that no discussion of industrial democracy can ignore Yugoslav experience.

Д-р ФРЕД СИНГЛТОН

СОПОСТАВЛЕНИЕ КОНЦЕПЦИЙ ИНДУСТРИАЛЬНОЙ ДЕМОКРАТИИ: ЮГОСЛАВСКОЙ И БРИТИЙСКОЙ

Резюме

Мысль о том, что трудящиеся имеют право непосредственно управлять предприятиями на которых трудятся, и, что они способны к этому, глубоко внедрена в социалистическую теорию.

В Англии в начале 19 века внутри вновь возникшего рабочего класса, явившегося продуктом индустриальной революции, организованы многочисленные эксперименты кооперативной демократии.

Югославия сразу после II мировой войны встала на путь строительства самоуправленческого общества, притом в то время когда, как говорит Тито „существовала высокая степень концентрации власти в центральных органах государства, а партия непосредственно управляла хозяйственным механизмом“. Югославия является исключительной, единственной между группой стран в которых после II мировой войны власть перешла в руки коммунистических партий. Только Югославия сознательно старалась пор-

вать со сталинистической моделью и только Югославия начала строить общество, основано на принципах самоуправления.

Бритийский опыт полностью отличается от югославского опыта. В такой обстановке британский рабочий класс должен был бороться другими способами, отличающимися от способа борьбы рабочего класса Югославии. Одна из причин, которая обусловила медленное продвижение рабочего самоуправления в Великобритании та, что этому движению противопоставляется глубоко расширенное понятие внутри британского рабочего движения, что общественную собственность на средства производства можно осуществить лишь путем национализации и государственным контролем. Несмотря на некоторые неудачи, идея о том, что рабочие должны быть включены в планирование стратегии развития предприятия на котором трудятся, получает все более широкую поддержку в Великобритании. Автор отмечает, что в течение последующих нескольких лет индустриальная демократия в Великобритании разовьется и, что поэтому нельзя оставлять без внимания югославский опыт.

